

ПРЕДГОВОР

Въоръжените конфликти съпътстват човечеството от най-дълбока древност. Оттогава до наши дни в сърцевината им стоят спорове на териториална, национална, етническа, религиозна, икономическа, идеологическа или друг вид основа. В зависимост от степента на развитие на света и обществото в тях са се противопоставяли една на друга отделни държави или групи от държави, въоръжени групи са оспорвали властта на даден владетел, маргинализирани населения са въставали, водили са се граждански войни и т.н.

С развитието на технологиите и комуникациите особено в последния век нарасна свързаността между отделните държави в икономическо и политическо отношение. Разрухата, до която доведоха Първата и най-вече Втората световна война, демонстрираха, че пътят напред можеше да бъде единствено посредством отхвърлянето на военните действия като средство за разрешаване на възникнали спорове особено между високо индустриализираните, включително във военно отношение, страни.

Вследствие от всичко това като необходим гарант за поддържането на мира и сигурността в международен мащаб се появиха междуправителствени организации, натоварени със съответните функции в тази насока. Непосредствено след края на Втората световна война първа сред тях е Организацията на обединените нации (ООН), а в резултат от постоянно променящата се среда за сигурност последва появата и на други организации, сред които Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО), Западноевропейският съюз (по-късно Европейски съюз (ЕС)), Организацията на Варшавския договор, Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ), Общността на независимите държави (ОНД), Африканския съюз (АС), Арабската лига и т.н.

Основен инструмент, чрез който голяма част от тези организации начело с ООН изпълняват задачи по опазването на мира и сигурността, са т.нар. *операции в подкрепа на международния мир и сигурност (ОПММС)*, наричани за по-кратко в настоящия учебник *мирни операции*. В същността си те включват разполагането на терен на многонационални въоръжени сили, като често с тях или отделно се разполагат и полицейски и/или други цивилни компоненти.

От провеждането на първата мирна операция, ръководена от ООН в края на 40-те години на миналия век, до наши дни броят на проведените в световен мащаб ОПММС надхвърля 100. Само под егидата на Обединените нации те са над 70, в които са служили над 1 милион мъже и жени от над 120 държави.

Темата за операциите в подкрепа на международния мир и сигурност е застъпена в по-малка или по-голяма степен в много страни по света, но в България тя намира (поне през последното десетилетие) все по-малко място в изследователските и академичните среди, както и в политическия дневен ред на страната. Доколкото последното може да бъде обяснено с по-скоро символичната роля на българската държава в тези операции в последните години, те заслужават специално внимание както по-

ради своята същност на може би най-полезния международен колективен инструмент за предотвратяване и разрешаване на конфликти, така също и поради съпътстващите тяхното провеждане редица аспекти – от финансови, през политически и икономически, до социални и свързаното с тях положително и негативно влияние върху хостстраните (страна приемник) и онези, предоставящи персонал и/или финансови ресурси държави.

Днес приносът на мирните операции се изразява в множество направления: спасяването на човешкия живот, ограничаване на последствията от въоръжен конфликт, включително подпомагане на засегнати от тях милиони хора, икономическо и политическо възстановяване, противодействие на трафика на хора, каналджийството и организираната престъпност, подготовка на квалифициран военен, полицейски и цивилен персонал, установяване и развиване на търговски взаимоотношения, подпомагане на върховенството на закона и редица други.

На тази основа учебникът насочва вниманието към полезността от провеждането на мирни операции за постигането и поддържането на международен мир и сигурност, включително за хостстраната и участващите в тях с персонал или посредством предоставянето на финансови ресурси държави. Това се отнася в пълна степен и за българската държава, поради което учебникът има за основна цел да предостави важни и необходими знания на обучаващите се студенти относно ОПММС. В същото време се прави опит да се привлече по-голямо внимание към необходимостта от по-активно участие на Република България в планирането и провеждането на мирни операции.

Структура на книгата

Книгата е разделена на девет глави, чиято структура цели постепенно да представи на читателя конкретни знания и надграждащо разбиране за същността на операциите в подкрепа на международния мир и сигурност.

Първа глава е посветена на основни термини и понятия от областта на изследванията на мира и конфликтите. Нейната цел е запознаване с ключовата терминология, имаща пряко отношение към провеждането на ОПММС, включително спрямо причините за тяхното формиране и разполагане и резултатите, до които те водят.

Във втора глава намират място основните организации, провеждащи мирни операции. Това са ООН, НАТО, ЕС, ОССЕ и АС, които поради своята специфика (държави членки, географско местоположение, историческа обосновка и очаквания) заслужават особено внимание. С цел по-добро разбиране на същността на провежданите от тях операции за някои от тях са представени и конкретни казуси (случаи от практиката).

Трета глава е посветена на един по-малко изследван въпрос, а именно – икономическите аспекти на провежданите мирни операции. Вниманието се насочва както към последствията в икономическо отношение в хостстраната, така и към онези, възникващи в страните, предоставящи персонал и/или финансови ресурси за провеждането на операции на международната общност.

В четвърта глава е направен анализ на българското участие в мирни операции. На преден план се извеждат конкретни предизвикателства, стоящи пред вземащите решения, като например финансови ограничения, липса на обществена подкрепа и проблеми с рекрутирането и подготовката на необходимия персонал. В края на главата са поместени и два случая от практиката, отнасящи се до активното участие на България в две мирни операции, съответно UNTAC в Камбоджа и мисията на НАТО „Решителна подкрепа“ в Афганистан.

Петта глава насочва вниманието към военно-политически и други аспекти при вземането на решения за участието на България в операции в подкрепа на международния мир и сигурност. Разглеждат се фактори, които оказват влияние както върху отделния индивид, така и върху вземащите решения: от политически, през икономически и финансово обусловени, до социални и дори идеологически базирани. Във връзка с това са изведени и основни предизвикателства, стоящи през вземащите решения, сред които и нуждата от обществена подкрепа.

Гражданско-военните отношения по време на мирни операции намират своето място в шеста глава. Обърнато е внимание на координацията между военните и цивилните компоненти в рамките на ООН, НАТО и ЕС. Като важен елемент от провеждането на операциите в подкрепа на международния мир и сигурност в тази глава са представени и някои аспекти на взаимодействието на персонала с местното население.

Седма глава хвърля светлина върху ролята на жените в мирните операции, включително върху някои положителни аспекти от тяхното присъствие на терен, както и върху предизвикателствата, стоящи пред по-широкото им участие. Направен е преглед на основни стратегически документи и насоки в рамките на международни организации за по-активно включване на жените в провежданите от тях мирни операции.

В осма глава е анализиран въпросът за защитата на цивилни по време на провежданите операции в подкрепа на международния мир и сигурност. Поместени са подходи и насоки за защитата на цивилни лица, като е отчетена и ролята на използването на цивилни като жив щит по време на въоръжени конфликти.

Последната, девета глава е посветена на други основни предизвикателства пред (успешното) провеждане на мирните операции, произлизащи преди всичко от съвременната среда за сигурност, както и от политическото, икономическото и демографското развитие в глобален мащаб в последните няколко десетилетия. Като такива са посочени противопоставянето между установения международен ред и съвременните измерения на света, употребата на сила в мирни операции и прибягването до услугите на частни военни компании и частни компании за сигурност в постигането и опазването на мира и сигурността.

ПЪРВА ГЛАВА

ИЗСЛЕДВАНИЯ НА МИРА И НА КОНФЛИКТИ: ОСНОВНИ ТЕРМИНИ И ПОНЯТИЯ. ВИДОВЕ ОПЕРАЦИИ В ПОДКРЕПА НА МЕЖДУНАРОДНИЯ МИР И СИГУРНОСТ

Разбирането на същността на операциите в подкрепа на международния мир и сигурност изисква не само тяхното изучаване в детайли, но и първоначално запознаване с определена терминология, отнасяща се като цяло до изследванията на мира и конфликтите. Необходимостта от запознаване с определени термини и понятия е наложителна и от гледна точка на съществуващите различия в концепциите за провеждане на мирни операции в зависимост от това коя международна организация или отделна държава ги провежда. Например може да се твърди, че сред изследователи, анализатори и дори сред държавите и международните организации, натоварени с провеждането на ОПММС, не съществува едно-единствено определение за тяхната същност.¹ В това отношение разлика може да има и в икономическите последици, очаквани или неочаквани, които настъпват в страните приемници вследствие от осъществяването на дадена мирна операция и за които ще стане въпрос по-нататък в настоящата книга.

Мирните операции представляват тема, която обхваща аспекти от различно естество: политическо, военно, икономическо, социално и т.н. Тяхното провеждане има пряко отношение към причините за възникване на въоръжени конфликти и към разрешаването им. На първо място е необходимо да се обърне внимание на онази терминология, която има по-широк обхват и се отнася до полето на изследванията на мира и конфликтите като цяло. Два широко разпространени термина от нея се отнасят до мира и по-специално до разделянето му на два основни типа: отрицателен и положителен.

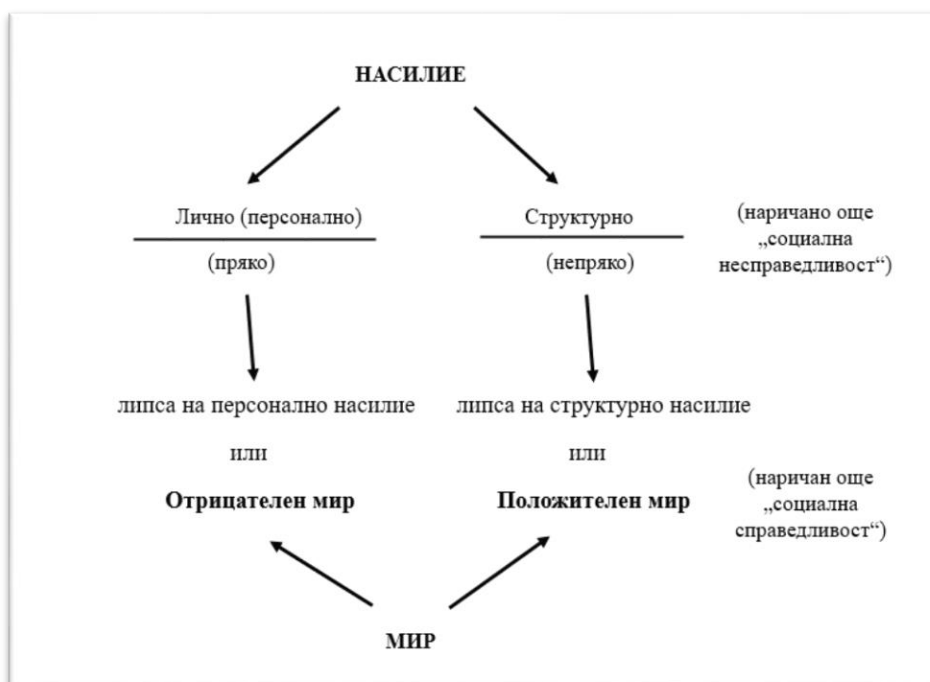
Основната концепция за разликата между тях е разработена от Йохан Галтунг.² Доколкото всеки би формулирал липсата на война и изобщо на насилие като определение за мир, той отбелязва, че самото насилие следва да се разделя на такова, което изпитваме лично, и на структурно (обяснено по-долу). Стъпвайки на тази основа, би следвало и мирът да бъде възприеман двустранно, тъй като една разширена концепция за насилие се свързва и с разширена концепция за мир. С други думи, мирът

---

¹ Bellamy, Alex J., Paul D. Williams (2010). *Understanding Peacekeeping*, Second Edition, p. 14.

² Норвежки социолог и изследовател, считан за основоположник на дисциплината Изследвания на мира и конфликтите. Йохан Галтунг е основател и първи директор на Института за изследване на мира в Осло (PRIO).

може да се разбира и като липса на лично насилие, и като липса на структурно насилие, т.е. ще се говори съответно за негативен/отрицателен и позитивен/положителен мир³, изобразени графично на фигура 1.1.

Фиг. 1.1. Връзка между наличието/липсата на персонално (лично) и структурно насилие и наличието/липсата на отрицателен и положителен мир

Източник: Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. Journal of peace research.

Галтунг обосновава причина за използването на термините „отрицателен“ и „положителен“ с твърдението, че липсата на лично насилие не води до положително дефинирано състояние за разлика от липсата на структурно насилие, което нарича социална справедливост и приема като положително дефинирано условие (егалитарно разпределение на власт и ресурси). Следователно мирът, замислен по този начин, не е само въпрос за контрол и намаляване на откритото използване на насилие, но и на това, което може да се нарече „вертикално развитие“. По този начин теорията за мира се свързва тясно както с тази за конфликтите, така и с теорията за развитието, или с други думи, в изследването на мира се включва и изследване на условията преди, по време на и след дадена конфликтна ситуация. Изследването на мира, дефинирано като изследване на условията – в минало, настояще и бъдеще за осъществяване на

³ Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. Journal of peace research, 6(3), p. 183.

мир, ще бъде еднакво свързано както с изследването на конфликта, така и с изследването на развитието. В случая първото ще е по-подходящо за негативния мир, а второто – за положителния мир, но с много важни припокривания.⁴

Изхождайки от гореизложеното, може да се заяви, че отрицателният мир се отнася до отсъствието на война, въоръжен конфликт и изобщо на пряко насилие. На свой ред под „положителен мир“ следва да се разбира наличието на условия за справедлив и устойчив мир, сред които може да попаднат например такива, като осигуряване на достъп до храна и чиста питейна вода, образование за жени и деца и защита на други неприкосновени права на човека.

Друг важен и пряко свързан с наличието на положителен мир термин е **структурното насилие** (structural violence). То се отнася до всеки сценарий, при който социална структура/институция запазва или създава съзнателно неравенство и по този начин причинява страдание (например посредством възпрепятстване на задоволяване на определени фундаментални човешки нужди), което по своята същност може да бъде предотвратено. Някои изследователи посочват, че структурното насилие се отнася до ограничения, поставяни върху групи от хора, които оказват възпиращо влияние върху възможностите им за постигане на качество на живот, което иначе би било възможно.⁵ Такива ограничения могат да бъдат както политически или икономически, така и религиозни, културни или правни по естество, като обикновено произлизат от институции, които имат власт над определени субекти, в това число цели групи от хора. Важно уточнение е, че поради вграждането им в социалните структури, често хората са склонни да разглеждат тези ограничения като обикновени трудности, с които човек се сблъсква в живота си.⁶ Поради тази причина могат да бъдат разглеждани и като основна причина за различията между потенциалната реалност на хората и действителните обстоятелства около тях. Нещо повече, заради своята същност, съгласно която противопоставя отделни групи от едно общество една срещу друга, структурното насилие често се свързва със социалното неравенство.

Сред термините, които заслужават особено внимание е и т.нар. **качество на мира** (англ. quality peace). То може да се определи като *успешни мирни процеси, които водят до социални, политически и икономически промени в обществото след постигане на мирно споразумение и правят мира по-траен, като не само систематично се занимават с общоприетите причини за въоръжения конфликт, но са насочени и към справяне с проблемите, предизвикани от него, като например въпроси, свързани със сигурността и управлението*⁷. С други думи, качеството на мира има пряка връзка с постигането на положителен мир и ограничаването на структурното насилие.

Важно е да се отбележи, че в случая думата „качество“ предполага, че трябва да разполагаме с някакъв механизъм или начин, по който да определяме неговото

---

⁴ Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of peace research*, 6(3), p. 183.

⁵ Lee, B. X. (2016). Causes and cures VII: Structural violence. *Aggression and Violent Behavior*, 28, 109 – 114, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.05.003>

⁶ Пак там.

⁷ Madhav, J. & P. Wallensteen (2018). Understanding quality peace: introducing the five dimensions. In *Understanding Quality Peace*. Routledge.

равнище, измерване или оценяване. Според някои изследователи това е възможно посредством пет измерения: (1) сигурност след края на конкретния въоръжен конфликт, (2) преговори и управление, (3) икономическо възстановяване, (4) преходно правосъдие и помирение и (5) гражданско общество.⁸

Качеството на мира не е общоприето в световен мащаб като задължително условие за постигането на дълготраен мир и често може да бъде пренебрегнато на фона на определени съображения в средата за сигурност. Тъй като качеството на мира се свързва с наличието на положителен мир, то не трябва да се приравнява с постигането на мирно споразумение.

Когато се говори за положителен мир, структурно насилие и качество на мира, следва да се обърне внимание и на още един термин от съществено значение, а именно – **човешката сигурност** (human security). Препоръчително е тя да бъде разглеждана като изключително важна в съвременна среда за сигурност, в която отделният човек все по-често е противопоставян на държавата.

Концепцията за човешката сигурност е представена за първи път през 1994 г. в Доклада за човешкото развитие на Програмата за развитие на ООН.⁹ В доклада се отбелязва, че към онзи момент основният фокус пада върху националната сигурност, т.е. върху националната държава, а не върху хората, поради което се смята, че е необходимо въвеждане на концепция за човешка сигурност. Тя се базира на четири съществени характеристики:

- човешката сигурност е универсална грижа;
- компонентите на човешката сигурност са взаимно свързани и следователно, ако някъде по света сигурността на хората е заплашена, вероятно всички нации ще бъдат въвлечени впоследствие (напр. глад, тероризъм и етнически спорове оказват влияние в глобален мащаб);
- по-лесно е да се осигури човешка сигурност посредством ранна превенция, отколкото чрез закъсняла интервенция, включително в икономическо отношение;
- човешката сигурност е фокусирана върху човека, обръщайки специално внимание на условията, в които живее той, включително дали това се случва в конфликтна ситуация или в мирно време.¹⁰

В концепцията за човешката сигурност се подчертава, че хората трябва да могат да се грижат за себе си: всички трябва да имат възможност да задоволяват своите най-съществени нужди и да изкарват собствената си прехрана. С това са свързани и множеството заплахи пред човешката сигурност, които се обобщават в седем основни категории: икономическа сигурност, продоволствена сигурност, здравна сигурност, сигурност на околната среда, лична сигурност, сигурност на общността и политическа сигурност.¹¹

---

⁸ Madhav, J. & P. Wallenstein (2018). Understanding quality peace: introducing the five dimensions. In Understanding Quality Peace. Routledge, pp. 10 – 18.

⁹ UNDP (United Nations Development Programme) (1994). Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. New York. Oxford University Press.

¹⁰ Пак там, с. 22 – 23.

¹¹ Пак там, с. 24 – 25.

Концепцията за човешката сигурност обаче често е критикувана, като в най-общи линии се отнася до това, че няма точно определени граници, което може да доведе до различни интерпретации. Така не само се затруднява вземането на решения в сферата на международните отношения, но и се рискува да се прибегне до военни средства за разрешаване на въпроси, на които най-добрият отговор е точно избягване на такива.¹²

Нещо повече, човешката сигурност може да бъде интерпретирана и като противопоставяне на националната сигурност, което според някои произлиза от насърчаването на либерален дневен ред и дори от връзката между развитието и сигурността, разглеждана от критична гледна точка, според която слабите или проблемни държави са потенциална заплаха за интересите на индустриализираните и силни държави.¹³

През 2012 г. Генералната асамблея на ООН приема Резолюция 66/290, в която посочва, че човешката сигурност е основание за подпомагане на държавите членки при идентифицирането и справянето с широко разпространени и междусекторни предизвикателства пред оцеляването, поминъка и достойнството на техните населения.¹⁴ На тази основа човешката сигурност включва:

- правото на хората да живеят в свобода и с достойнство, освободени от бедност и отчаяние;
- човешката сигурност изисква ориентирани към хората, всеобхватни, специфични за контекста и насочени към превенция реакции, които укрепват защитата и овластяването на всички хора и общности;
- човешката сигурност признава взаимовръзките между мира, развитието и правата на човека, като разглежда еднакво граждански, политически, икономически, социални и културни права;
- понятието човешка сигурност е различно от отговорността за защита и нейното прилагане;
- човешката сигурност не включва заплаха или използване на сила или принудителни мерки, като тя не замества сигурността на държавата;
- човешката сигурност укрепва националните решения, които са съвместими с местните реалности;
- правителствата запазват основната роля и отговорност за осигуряване на оцеляването, препитанието и достойнството на своите граждани, като ролята на международната общност е да допълва и предоставя необходимата подкрепа на правителствата при поискване от тяхна страна;

---

¹² Jolly, R. & D. R. Basu/United Nations Development Programme (2006). The Human Security Framework and National Human Development Reports: A Review of Experiences and Current Debates, p. 1.

¹³ Newman, E. (2016). Human security: Reconciling critical aspirations with political 'realities'. *British Journal of Criminology*, 56(6), 1165 – 1183.

¹⁴ United Nations General Assembly (2012). Resolution 66/290 adopted by the General Assembly on 10 September 2012. 25 October. A/RES/66/290.